

BÖDŐ KRISZTIÁN

Pazarló, eladósodott arisztokrata? Néhány megjegyzés ifj. Eötvös Ignác anyagi helyzetéhez, csődperéhez

Háttér

Eötvös József édesapja, ifj. Eötvös Ignác (1786–1851) tárnokmester 1841-ben azzal kereste meg a miskolci székhelyű, Borsod vármegyei törvényszéket, hogy bejelentse fizetéseképtelenségét, és csődöt kérjen saját maga ellen az 1840. évi XXII. törvény-cikk értelmében: „Miatán hitelezőink nagyobb része véletlenül kielégítését szorgalmaztatja, az idő pedig, melyben bennünket ezen hatalmas követelések környékeznek, [...] képtelen veszteségeinkbe figyelmeztvén értékünket minden hitelezőink teljes kifizetésére elégtelenné lenni előre látjuk. [...] míg követelési és adósságbeli állapotunk tökéletes előadására elegendő adatokat szerezhethetnénk, méltóztassék a Tekintetes Törvényszék [...] ellenünk a csődületet elrendelni.”¹ Csőd általában valamely hitelező vagy hitelezői csoport kezdeményezésére – ahogy a korszakban fogalmaztak – ütött ki. Az, hogy Eötvös Ignác maga kért csődöt saját maga ellen, már önmagában felvet néhány kérdést, jóllehet nem is annyira ez a tény teszi érdekessé a tárnokmester csődperét, hanem sokkal inkább az, hogy több mint fél évszázadig tartott. A bejelentést követően Borsod vármegye törvényszéke azonnal aktivizálta magát, és 1841. szeptember 20-án megindította a csődeljárást.² Csőd-tömeggondnokot és perügylőt választottak, utasították az érdekelt vármegyéket, hogy azonnal írják össze Eötvös Ignác ingó és ingatlan javait, majd vegyék azt mielőbb bírói zár (*sequestrum*) alá.³ A bírói zár alá vett vagyont adta az ún. csődtömeget (vagy röviden tömeget), amelynek eladásából fizették (volna) ki a hitelezőket egy bonyolult osztályozási lista alapján.⁴

A törvény célja az volt, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a csődpereket gyorsan és gördülékenyen folytassák le.⁵ Ez nem is volt problematikus azokban az esetekben, amikor az adósság nem volt számottevő, és amikor a hitelezői kör nem

¹ Eötvös Ignác csődületet kérő folyamodó levelének másolata. HU-MNL-FVM-L-IV.3.c. 1842/162.

² Az Eötvös-csőd kapcsán eddig egyetlen tanulmány született. Gángó Gábor a csődpert 1841–1847 közötti szakaszát vizsgálta, de 1847 korántsem jelentette az eljárás végét, már csak azért sem, mert a végrehajtás 1847-ben nem indult meg. A tanulmány azzal az alapvető céllal született, hogy Eötvös József élettörténetéhez szolgáljon adalékokkal, de a csőd hátterét és az eljárás egyes fázisait is bemutatja. Ld.: GÁNGÓ GÁBOR: „A báró Eötvös-család Borsod megyei csődpere (1841–1847).” *Századok*, CXLVI. évf., 2012/3, 1401–1419.

³ Pl.: HU-MNL-FVM-L-IV.3.c. 1841/3631.

⁴ A csődületről szóló 1840. évi XXII. törvénycikk (a továbbiakban 1840:XXII. tc.) 81–93. §.

⁵ A csődtörvény kodifikációjáról ld.: PÉTERVÁRI Máté: „Az első magyar csődtörvény országgyűlési vitája és a szabályozást meghatározó alapelvek.” *Glosse Iuridica*, VIII. évf., 2021/4, 245–269.

volt kiterjedt, illetőleg az adós nem rendelkezett a szélrózsa minden irányában ingó és ingatlan javakkal. Eötvös Ignácnak kiterjedt hitelezői köre volt; elég csupán arra utalnunk, hogy 280 keresetlevelet adtak be a báró ellen.⁶ Nemcsak Borsod, de Zemplén, Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyékben is rendelkezett tulajdonnal, nem is beszélve Fejerről, ahol az Eötvös-vagyon legértékesebb része, az ercsi uradalom feküdt.⁷ A csődeljárást egy ízben a bécsi udvar több mint egy évre leállította, a számtalan igényper és fellebbezés elnyújtotta az eljárást, szakadatlan jogi kardoskodás zajlott egyes javak megmentéséért, különösen Eötvös Dénes részéről. A szabadságharc elsodorta az ügyet, a neoabszolutizmus évtizedében újranyitották, majd 1867-től kezdték az osztályozási lajstrom szerint kifizetni a hitelezőket,⁸ de ez sem ment gördülékenyen. Végül 1899-ben zárták le a pert. 1899-ben már sem a vagyonbukottnak kikiáltott ifj. Eötvös Ignác, sem a családi vagyon egyes részeit megmenteni igyekvő Eötvös Dénes nem élt, ahogyan a hitelezők jelentős része sem.⁹

Az arisztokrácia vagyoni helyzetéről szóló szakirodalom sokrétű, financiális helyzetét azonban sporadikusan és a rendi időszakra fókuszálva tárták fel. Az általános iskolás és középiskolai történelemtankönyvek előszeretettel ragasztják rá az eladósodott jelzőt a 19. század első harmadában élő nemesi és arisztokrata családokra, jóllehet a kép ennél árnyaltabb. A szakirodalom szintjén megjelenő, eladósodásra vonatkozó magyarázatok hasonlóak, de eltérő hangsúllyal jelennek meg. A törvényi feltételek, külső tényezők (pl. gazdasági válság vagy a pénzpiac válsága), a mohó kereskedők vagy gyakran a pazarló életmód generálta az eladósodást.¹⁰ Természetesen egy-egy család esetén egyszerre több tényező is eredményezhette az eladósodást, de éppen emiatt szükségszerű mélyfúrásokat végezni.

⁶ HU-MNL-BAZVml-IV.501.e. 1844/1294-1575.

⁷ Az ercsi uradalomról ld.: MÉREI Gyula: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848*, Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948, 50–54.

⁸ *Budapesti Közlöny*, I. évf., 1867/221, 2612.

⁹ *Pesti Napló*, L. évf., 1899/76, 9.

¹⁰ A teljesség igénye nélkül csupán a főbb szakirodalomra utalunk. Grünwald Béla 1927-ben jelentette meg *Széchenyi magánbiteliügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon 1790–1848* című munkáját, amelyben az eladósodás egyik fő okaként azt határozta meg, hogy a felvett hitelek zöme nem a családi gazdálkodás fejlesztését célozta, sokkal inkább „a fényűző életmódot” biztosította. Ungár László 1936-ban megjelent *A magyar nemesi birtok eladósodása 184 előtt* című munkájában a külső tényezők mellett a kereskedő réteget okolta a nemesi családok bukásáért, jóllehet ez a munka meglehetősen feszült légkörben született. Varga János 1958-ban megjelent írása *A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt* a marxista szólamok ellenére érdemben nem befolyásolta a korábban kialakított képet. Újabban, 2014-ben Somorjai Szabolcs árnyalta a kérdést (*Hiteltörténet a be- és kitáblázási jegyzőkönyvek alapján a 18. század második és a 19. század első felében. A megyei hitelezés Csongrád, Fejér és Pest-Pilis-Solt vármegye példáján keresztül*), aki igyekezett rámutatni arra, hogy az egyoldalú források (be- és kitáblázási jegyzőkönyvek) nem teszik lehetővé az általános megállapításokat.

Eötvös Ignác adósságai a források tükrében

A be- és kitáblázási jegyzőkönyvek a nemesi közgyűlési iratokhoz tartoznak, mint egy a közgyűlési jegyzőkönyvek segédkönyveiként, ezekben rögzítették – kérés esetén és díjszabás mellett – az adósságokat. Nem teljes körű forrásokról van szó, hiszen az adósságok betáblázása (*intabulatio*) nem volt kötelező. A hitelezőnek nemfizetés esetén kétségkívül hasznos volt, mert erre hivatkozva pert indíthatott, de a váltó- és csódtörvény bevezetése előtt ezek a peres eljárások – ha az adós földbirtokos volt – nem a hitelezők győzelmével végződtek. Ráadásul amennyiben az adós a kamatokat rendesen törlesztette, s végül a tőkepénzt is visszafizette, a kölcsön – ami a vármegyei adminisztrációt illeti – nyom nélkül maradt.¹¹ Különösen problematikus a kitáblázás (*extabulatio*), az adósság megszüntetésének kérdése, ugyanis a kitáblázott tőkeérték meg sem közelíti a betáblázott tőkeértéket, amiből többen a nemesség eladósodására következtettek, jóllehet a forrásbázis ehhez a megállapításhoz egyoldalú, hiszen nem látjuk azt, hogy a kamatok fizetése mennyiben valósult meg.¹² A kutatás Heves, Tolna és Bereg vármegyék esetén bizonyult eredménytelennek, bár tegyük hozzá, hogy Tolnában a család egy kaszáloval és réttel rendelkezett,¹³ így kétséges, hogy e javakra bárki is betábláztatott volna valamilyen adósságot. Nemkülönben Hevesben, ahol a vármegye jelentése szerint csupán Eger város határában némely szőlővel rendelkezett Eötvös Ignác.¹⁴ Bereg iratanyagának hiánya már nagyobb probléma,¹⁵ hiszen a család döntően Északkelet-Magyarországon rendelkezett birtokokkal. Nógrádban az iratanyag hiánytalansága ellenére nem találtunk tartozást Eötvös Ignác neve alatt. Borsod, Zemplén, Fejér, Szabolcs és Szatmár esetén a kutatás eredményes volt.

Csódper esetén a vagyonbukott saját adósságai mellett a család ősi adósságaiért is felelt, így nemcsak ifj. Eötvös Ignác (1786–1851), hanem id. Eötvös Ignác főispán

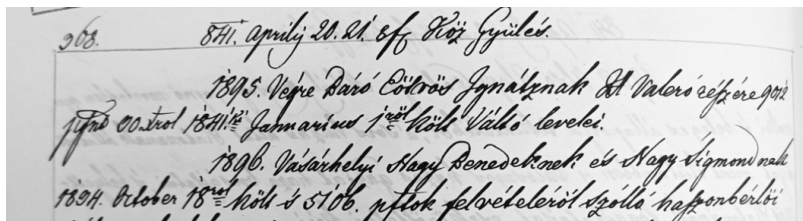
¹¹ Kurucz György is arra hívja fel a figyelmet, hogy nemesi, főnemesi családok anyagi helyzetéről, esetleges eladósodásáról reális képet a betáblázási jegyzőkönyvek alapján nem lehet nyerni, ehhez szükségyszerű az uradalmi pénztárak hitelforgalommal kapcsolatos nyilvántartásait is megvizsgálni. KURUCZ György: „Főnemesi hitelforgalom és betáblázási tőkeértékek Tolna, Baranya, Zala és Vas vármegyében a 18–19. század fordulóján.” *Történelmi Szemle*, LXIV. évf., 2022/4, 689–708.

¹² SOMORJAI Szabolcs: *Hiteltörténet a be- és kitáblázási jegyzőkönyvek alapján a 18. század második és a 19. század első felében. A megyei hitelezés Csongrád, Fejér és Pest-Pilis-Solt vármegye példáján keresztül*, Budapest, 2014, 220.

¹³ HU-MNL-TVmL-IV.1.b. 1842/3421.

¹⁴ HU-MNL-BAZVmL-IV.501.e. 1842/4926.

¹⁵ A 19. századi tűzvész után az első világháború viszontagságai miatt sérült a levéltár. A vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek tárgymutatói töredékesen maradtak fenn 1514–1912 között, amelyből legfeljebb a tartozás tényére, de nem a tartozás konkrétumaira derülne fény. Az iratanyagot a kárpátaljai Beregszászon őrzik, a fennálló háborús helyzet miatt a kutatást egyelőre nem tudjuk elvégezni. Miszjuk Mihajlo – Kutassy Ilona: *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírásai 1918/1919-ig és 1938–1944/1945-ig*, Budapest, Magyarok Világszövetsége, 2014, 8; 19.

1. kép. Eötvös Ignác ellen betáblázott követelés Fejér vármegye nemesi közgyűlési iratanyagában¹⁶

(1763–1838) adósságaira is tekintettel voltak. Borsodban tábláztatták be a legtöbb, összesen 133, míg Fejérben 69 rendbeli követelést. Szabolcsban és Zemplénben 32–32, míg Szatmárban csupán 4 követelés szerepel. Borsodban számos Eötvös-érdekeltiség feküdt (pl. Tiszatarján, Sály, Vatta, Geszt), míg Fejérben csak a szentiváni részpusztaság (ma Alsószentiván) és az ercsi uradalom, utóbbi viszont roppant értékes volt, és ahogy a csődper során meg is jegyezték, Ercsi nélkül a hitelezők kielégítése esélytelen volt.¹⁷

Egyedül Szabolcs vármegye anyagában bukkant fel a csődper időben jócskán megelőző adósságtétel id. Eötvös Ignác neve mellett.¹⁸ Az esetek túlnyomó többségében a csőd kitörése előtt egy-két hónappal adminisztrálták a kölcsönöket, általában augusztus hónap valamely közgyűlési időszakában. Elvértve fordult elő, hogy a „későn ébredő” hitelezők a csőd kitörése után intabulálták követeléseiket. Különös, hogy néhány hónap leforgása alatt ennyi személynek eszébe jutott betábláztatni az adósságokat. Természetesen az 1840. évi „hiteltörvények” megnövelték a törvényhatóságoknak ezt a típusú adminisztrációját,¹⁹ de ez a nagyságrend ennek ellenére is szembetűnő, és egyúttal ellentmond annak, hogy a báró a kamatok fizetésével hosszú évek óta elmaradt volna.

Egy köztudottan adósságokkal rendelkező személy halála ösztönözhetette arra a hitelezőket, hogy betábláztassák a követeléseiket.²⁰ Gángó Gábor is arra a megállapításra jutott, hogy id. Eötvös Ignác 1838. június 12-én bekövetkező halála állhat a hitelezői fellépés mögött.²¹ Nem elhanyagolható szempont, és valóban tekintélyes summával tartozott a főispán, de miért vártak három évet a hitelezők? Pulszky Ferenc naplóbejegyzéseit ugyan kellő kritikával kell vizsgálni, de Eötvös Ignác

¹⁶ HU-MNL-FVml-IV.3.a. 1841/1895.

¹⁷ HU-MNL-FVml-IV.3.c. 1842/1906.

¹⁸ Pl. báró Splény család felé két rendbeli tartozásuk volt 1818-ban, de azt 1825-ben extabulálták. HU-MNL-SzSzBVml-IV.1.h. 2. kötet, p. 1637.

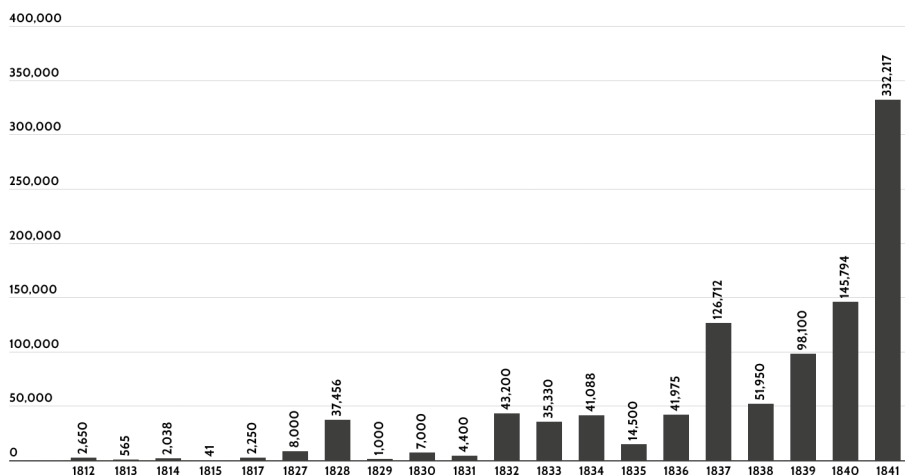
¹⁹ Szatmár vármegyében például 1834-ben 31, 1835-ben 44 adósságot tábláztattak be, de 1840-ben már 154, 1841-ben pedig 125 esetet rögzítettek. HU-MNL-SzSzBVml-IV.501.g.

²⁰ Hangyás Dávid hivatalnok és földesúr halála előtt nem tábláztak be ellene adósságot, de halála után egy év leforgása alatt 30 követelést intabuláltak. GRÜNWARD Béla: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei a rendi Magyarországon 1790–1848*, Történeti Értekezések, 14. szám, Pécs, Dunántúl Egy. Ny., 1927, 26.

²¹ GÁNGÓ: *A báró Eötvös*, 1407.

vagyonbukása kapcsán ezt írja: „Bécsben ez időben pénzválság ütött ki, melynek legfőbb áldozata a Geymüller nagy bankház lett s ennek bukása következtében Eötvös Ignác, a tárnok. Ez mindig akvirált jószágokat, nagy részben hitelbe, főleg pedig az ercsi uradalmat, melyet ideiglenes jogcímmel bírt, mindenáron meg akarta örökíteni családjában, de amint a pénzpiac állapota szorult, s a hitel szűkült, mindaz, kinek birtoka adóssággal volt terhelve, nem tarthatta fönn magát.”²²

Ez az elmélet – Pulszky nyomán – jelenik meg Grünwald Bélánál is.²³ Az eddigi kutatások alapján Eötvös Ignác és a bécsi bankház között kétségtelenül fennállt egy anyagi kapcsolat, már csak azért is, mert az Eötvös-csőd forrásanyagában a Geymüller-bankház csődtömegének perügylője szintén követeléseket támasztott Eötvös Ignác csődtömege ellen, azaz Eötvös Ignác biztosan tartozott a bankháznak.²⁴ A bankház bukásáról 1841. július első felében kezdtek cikkezni a magyar lapok.²⁵ Abban az esetben, ha ez a kapcsolat a család hitelezői körében is ismert volt, akkor nem meglepő, hogy a *Geymüller & Co.* bukását követő egy és másfél hónappal betábláztatták követeléseiket Eötvös Ignác ellen. A tőke – egy ilyen pénzügyi krízisben – nyilvánvalóan menekítette magát, a bizalom megszűnt.²⁶ Úgy véljük, hogy inkább ez kapcsolódik a betáblázott összegek közel egyidejű megjelenéséhez, semmint id. Eötvös Ignác halála.

1. ábra. ifj. Eötvös Ignác ellen betáblázott követelések pengőforintban Borsod, Fejér, Zemplén és Szatmár vármegyék jegyzőkönyvei alapján²⁷

²² Pulszky Ferenc: *Életem és korom I.*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958, 183.

²³ Grünwald: *Széchenyi magánhitelügyi*, 130.

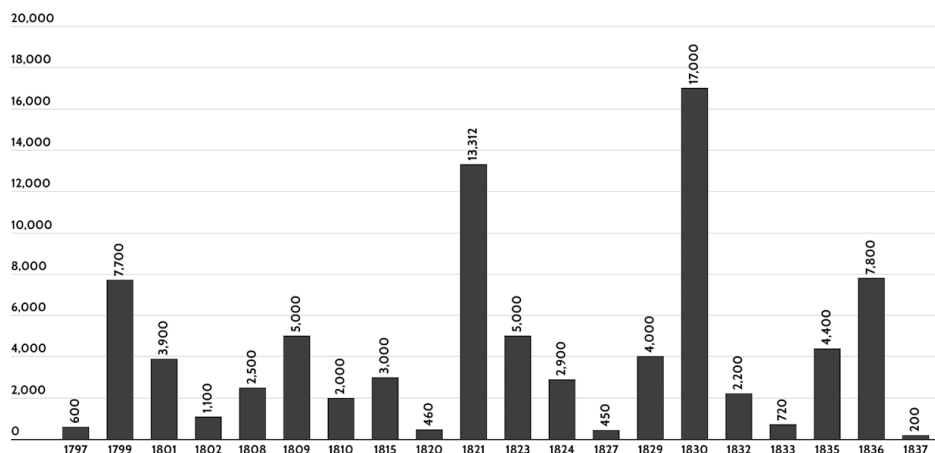
²⁴ HU-MNL-BAZVmL-IV.501.a. 1844/1431.

²⁵ *Jelenkor*, 10. évf., 1841/57, 233–234.

²⁶ Mérei Gyula: Magyarország gazdasága, in: Mérei Gyula – Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848. I.*, Budapest, Akadémia, 1983. 319.

²⁷ HU-MNL-BAZVmL-IV.501.e. 1841/2849–2851, 2852–2855, 2864–2865, 2883, 2885, 2885½, 2903, 2904, 2941–2945, 2970–2972, 2985–2987, 3051, 3249–3252, 3339–3352, 3446, 3907–3909; HU-MNL-FVM L-IV.3.a. 1841/1887–1895, 2857, 2858, 2872–2885, 2910, 3372, 3452, 3459–3466, 3644–3649, 3651–3654, 4350–4353,

A követelések jelentős részét pengőforintban tábláztatták be, de szórványosan előfordult váltóforint és arany is. A váltóforintot 2,5-es osztóval, az aranyat – körmöci aranyának tekintve – 4,5-es szorzóval váltottuk át pengőforintra.²⁸ A diagramon szereplő adósságok 996 266 pengőforintra rúgnak, de ebbe még bele kell számolnunk azokat a Szabolcs vármegyében betáblázott tételeket (összesen 23 920 pengőforint),²⁹ amelyeknél a kölcsönzés időpontja ismeretlen. Az összegyűjtött betáblázások alapján tehát 1 020 186 pengőforint tartozásról beszélhetünk. Ehhez hozzá kell vennünk id. Eötvös Ignác adósságait, az ún. ősi adósságokat, amely 84 242 pengőforint.

2. ábra id. Eötvös Ignác ellen betáblázott követelések pengőforintban Borsod, Fejér, Zemplén vármegyék jegyzőkönyvei alapján³⁰

Az apa adósságainak szórása egyenletesebb. Ifj. Eötvös Ignác esetén aligha lehet drasztikus eladósodásról beszélni a rendelkezésre álló adatok alapján az 1830-as évek közepéig.³¹ A tartozások felhalmozása az 1830-as évek második felétől szembetűnő, a csődper évében felvett kölcsönök száma és nagyságrendje pedig tetemes, az 1812–1837 közötti években felvett kölcsönök összesített értéke majdnem eléri az

4385, 4389-4391, 4780; HU-MNL-SzSzBVmL-IV.501.g. 1841/43-44, 86-87; HU-MNL-BAZVmL-IV.2001.l. IV. kötet 1841/603, 605, 620-626, 628-629, 643, 824-825. Szabolcsban konzekvensen „Ötves Ignác” szerepel, nem derül ki, mikor beszélhetünk az apa és mikor a vagyonbukott fiú adósságáról, ezeket a tételeket ifj. Eötvös Ignáchoz számítottuk. A csődper tekintetében nincs jelentősége, hiszen minden tétel öt terhelte.

²⁸ Kövér György számításait vettem alapul. Kövér György: *Hitelkonverziók, Aetas*, 25. évf., 2010/2, 47.

²⁹ HU-MNL-SzSzBVmL-IV.1.a. 1841/1257, 1407, 1476, 1478, 1482-1483, 1505, 1507-1509.

³⁰ HU-MNL-BAZVmL-IV.501.e. 1841/2852, 2856, 2884, 2885-2886, 2903, 3050, 3248, 3344, 3465, 3909; HU-MNL-FVmL-IV.3.a. 1841/3454-3458; HU-MNL-BAZVmL-IV.2001.l. IV. kötet 1841/824.

³¹ Id. Eötvös Ignác esetében az első kölcsönügyletet 1797-re tudjuk datálni. 1797 és 1840 között nincs ellenbetáblázás, és nincs nyoma adóssági pernek. Ez egyértelműen arra utal, hogy a kamatok fizetése rendszerben megtörtént, a főispán bizalmat, hitelt élvezett. Ebben az esetben pedig eladósodásról nem lehet beszélni.

1841-ben felvett tőkeértéket, jöllehet 1841-re csupán 28 rendbeli követelést datálhunk a 214-ből. Egyelőre kérdés, hogy mivel állhat kapcsolatban 1841 nagyarányú kölcsönforgalma. Célszerűnek tűnhet összefüggésbe hozni azzal, hogy a csődper kitörése előtt az Eötvös család megvásárolta az ercsi uradalmat akkori tulajdonosától, Szapáry Vincétől. Az adásvételi szerződés értelmében az uradalom 1 100 000 pengőforintért kelt el. A teljes összeget nem kellett készpénzben kifizetni, de a Szapáry család adósságait Eötvös Dénesnek át kellett vállalnia.³² Ettől függetlenül a nagybirtok megvásárlása komoly tőkét igényelt. Véleményünk szerint ez részben magyarázatot adhat ifj. Eötvös Ignác tartozásaira.

Eladósodásból, pazarlásból fakadt a csőd?

Ezeket a tartozásokat nem értelmezhetjük minden esetben tényleges készpénzfelvételeként, hiszen nem ismerjük a kölcsön természetét. Rokon adósságának átvállalása? Áruhitel? Örökség kifizetése? Özvegyek és árvák pénzei? Birtokvásárlás? Zálogkiváltás?³³ Természetesen minden esetben tartozást testesít meg egy-egy betáblázott összeg, de nem következik belőle a pazarló arisztokrata képe, aki életmódjának fenntartására hatalmas pénzeket vett fel annak tudatában, hogy ősi szabadságjogai megvédik őt és birtokát. A pazarlásnak ráadásul némiképp ellentmond az is, hogy számos tétel a 2000 pengőforintot sem érte el, és olyan személyektől származnak, akiknek a beazonosítása – társadalmi státuszukból adódóan – nehéz vagy éppen lehetetlen.

Szatmár és Szabolcs vármegyében betáblázott adósságok esetén a szerződések közül néhány fennmaradt. Ezek rávilágítanak a tartozás hátterére.

„Melynek értelmében én alulírt adom tudtára mindenkinek [...], hogy vér szerinti atyámfiaival t. vásárosnaményi Eötvös László úrral tett egyezkedésünk következtében annak a satmári püspöki és káptalani alapítványoknál háromezer váltóforintokból álló [...] adósságát magamra vállaltam.”³⁴

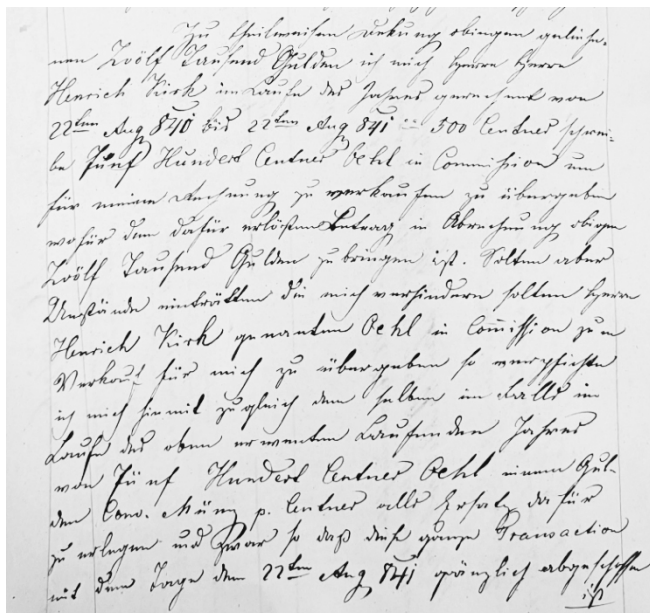
„Optionális kötelező levél. Harmincezer szám szerint 30 000 jó értékű pengőforintról, melyekkel tekintetes Aszalay László úrnak az attól örök áron megvett paksi uradalmi részjóságaiért oly feltételek alatt adósak maradtunk [...].”³⁵

³² HU-MNL-FVM L-IV.3.c. 1841/3431.

³³ Többek között Tóth Tibor mutatott rá arra, hogy a 19. század elején – a napóleoni háborúk alatt – a vizsgált adósságok mögött birtokvásárlás és zálogkiváltás, illetőleg a gazdaság korszerűsítése dominált, de természetesen presztízsberuházásokra is költöttek. Tóth: *A kölcsönforgalom kérdéséhez*, 39–44.

³⁴ Szatmár vármegye betáblázási jegyzőkönyvei HU-MNL-SzSzBML-IV.501.g. 43.

³⁵ Borsod vármegye betáblázási jegyzőkönyvei HU-MNL-BAZML-IV.501.k. 1841. p. 221.

2. kép Olajra vonatkozó áruhitel

A kiemelt példák is jelzik, hogy az egyes adósságtételek változatosak. Egyaránt megjelenik – amire melleleg Pulszky Ferenc is utal emlékiratában – a birtokhálózat bővítése, adósságtávallás vagy éppen az uradalmi termények, áruk kapcsán áruhitel. A meglevő szerződések között nem találunk olyat, amely szimplán pénzfelvételt takarna, vagy valamilyen reprezentációs célt elégitene ki.

A hitelezői hálózat, a hitelezői kör társadalmi összetétele is árnyalhatja a „pazarlás vádját”, bár a hitelezők azonosítása sok esetben problematikus. Egyrészt a hivatalnokok számtalan esetben rosszul írták fel a neveket, amelyek, ha csak a közgyűlési jegyzőkönyvben szerepelnek, más információt nem árulnak el. Ellenben, ha az illető valamilyen folyamodást írt, vagy a betáblázandó összeget levélben írta meg és fennmaradt, nagy valószínűséggel identifikálta magát, vagy legalább a levél tartalmazza a települést, ahol kelt. Ez már leszűkíti a kört.³⁶ A bejegyzett kereskedőket a korban már egyre gyakoribb összeírások, cégjegyzékek révén azonosíthatjuk, ráadásul a digitalizált folyóiratok és hírlapok segítségével gyakran bővebb információkat szerezhetünk a polgári-kereskedő csoportról, amely nagy arányban képviselte magát az Eötvös család hitelezői körében. A nemesi, arisztokrata származású személyeket a rendelkezésre álló genealógiai munkák révén – gondolunk itt Nagy Iván vagy Kempelen Béla műveire – könnyen regisztrálhatjuk. Az egyházi intézmények nevét pedig minden esetben rögzítették. Azonban így is rengeteg név „lóg

³⁶ Például Juhász János esetében. Juhász Jánosból feltehetőleg elég sok élt Fejérben, országos szintről nem is beszélve, ugyanakkor egyik folyamodó levelében székesfehérvári deszkakereskedőként utal magára. HU-MNL-FVml-IV.3.c. 1843/4595.

a levegőben”. Vajon determinálja-e az azonosítás nehézsége a személy társadalmi státuszát? Állítható-e, hogy az „egyéb” kategória olyan „egyszerű embereket” takar, akik nem tartoznak sem a polgári, sem a nemesi rendhez? Ez nyilván nem ilyen egyszerű. Annál pedig a késő rendi Magyarország társadalma messze sokszínűbb volt, hogy csupán rendi kategóriákban gondolkozzunk, hiszen például egy-egy azonosított esetben uradalmi tiszt,³⁷ hivatalnok³⁸ is hitelezőként lépett fel.

Az egyik legmagasabb összeget (41762 pengőforint) egy bizonyos J. A. Valero, pesti nagykereskedő biztosította Eötvös Ignácnak,³⁹ aki egyike volt a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítóinak Széchenyi István és számos tehetősebb zsidó kereskedő, így például Wodianer Sámuel és Ullmann Móríc mellett.⁴⁰ Vagyonát textilgyártással alapozta meg, számos érdekeltsége mellett kiemelkedő volt a pesti szelyemgyára.⁴¹ *Burgmann Károly*, aki 9500 pengőforintot kölcsönözött,⁴² csakugyan nagykereskedő, és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítói között, később az igazgatói székben is megtaláljuk.⁴³ *Bidermann Mihály Lázár* bécsi bankár, vagyonát gyapjúkereskedelemmel alapozta meg.⁴⁴ A kereskedői-polgári csoportot erősíti továbbá a Fejér vármegyei betáblázók közül *Egger Eduárd*, aki folyamodványaiiban pesti orvos(tanár)ként hivatkozik magára, ugyanakkor a bejegyzett kereskedők között is megtaláljuk a nevét,⁴⁵ illetve *Magyar J. Dávid* pesti kereskedő.⁴⁶ *Juhász János* és *Tschida János* székesfehérvári polgárok, előbbi fakereskedéssel, utóbbi fűszerkereskedéssel foglalkozott.⁴⁷ A Vágvecséről (Nyitra) származó *Neuschloss Izák* fanagykereskedő szintén a vagyon és a vállalkozás megalapozója volt, az 1830-as évek közepén már kiterjedt telephálózattal rendelkeztek, köztük Újpesten is.⁴⁸ *Mózes Ábrahám* és *Zsidó József* neve árulkodó,⁴⁹ *Say József* pedig székesfehérvári gyógyszerész

³⁷ HU-MNL-BAZVml-IV.501.e. 1841/2884.

³⁸ HU-MNL-FVml-IV.3.a. 1841/3652-3654.

³⁹ HU-MNL-FVml-IV.3.a. 1841/1888-1895.

⁴⁰ Pesti Hirlap, 1842/123, 1.

⁴¹ Handels-und Gewerbs-Kalender 1848, Pest, k. n. 1848, 86.

⁴² HU-MNL-FVml-IV.3.a. 1841/3372.

⁴³ Budapesti Tudósító 1848, Buda, 1848, 158.

⁴⁴ Kempelen Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok*, Budapest, a szerző kiadása, 1937, 49–51; Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai*, Magvető, Budapest, 1989, 80; HU-MNL-FVml-IV.3.a. 1841/3462.

⁴⁵ Magyar Kereskedelmi Almanach 1845 évre, Pest, 1845, 33. HU-MNL-FVml-IV.3.a. 1841/3649.

⁴⁶ HU-MNL-FVml-IV.3.c. 1841/4217. Acsödpernyitását követően a kancellária útján, a bécsi váltótörvény-szék határozata alapján egy bizonyos Bondi Henrik Leopold bécsi kereskedő 3300 pengőforintnyi, Eötvös Ignác elleni követéséről is jelentést kapott a megye. Az adósságlevél keltét nem ismerjük. HU-MNL-FVml-IV.3.a. 1842/3.

⁴⁷ HU-MNL-FVml-IV.3.c. 1843/4595.

⁴⁸ Berkovits 1981: 33.

⁴⁹ HU-MNL-FVml-IV.3.a. 1841/3644-3648; HU-MNL-FVml-IV.3.a. 1841/4352-4353.

volt.⁵⁰ A Fejér megyei születésű *Kustor István* uradalmi számvevő,⁵¹ míg az alsógallai születésű *Jurkovits Máttyás* adószedő volt.⁵²

A hitelélet felélénkülését szorgalmazó reformkori törvények előtt az egyház meghatározó szerepet játszott a kölcsönzésben.⁵³ Nem véletlen, hogy a fenti táblázatban a *Bakonyszombatbelyi pénztár* – jelentős összeggel – és az *egri főkáptalan* is a hitelezők sorát növeli. Egy másik csoport a nemesi, bárói hitelezők köre. *Noszlopi (Noszlopy) Jozsefa* például a nemes Noszlopy Gáspár honvédőrnagy testvére volt.⁵⁴ *Mibáldi báró Splényi József* (1781–1849) alezredes, unokahúga, báró Splényi Mária Anna pedig vásárosnaményi Eötvös Miklós⁵⁵ felesége volt.⁵⁶ Ebből a házasságból született id. Eötvös Ignác, Eötvös József nagyapja, így itt rokoni kapcsolat is fennáll. A hitelezők között szerepel az ekkor még csupán nemesi címet birtokló *vizeki Tallián Jusztina* (–1844), akinek férje ádámföldi Bornemissza Gábor volt,⁵⁷ testvére, *vizeki Tallián Zsófia* pedig annak a *pészaki Bajzáth József*nek (1770–1850) lett a felesége, aki szintén kölcsönzött Eötvös Ignácnak.⁵⁸ *Báró Fechtig Ferdinánd* 1803-ban szerzett honfiúsítást (*indigenatus*), vendéghallgatóként tanult a Hohenheimi Mezőgazdasági Akadémián, lengyeltóti uradalmát az okszerű gazdálkodás jegyében vezette.⁵⁹ Végül a nemesi réteget erősíti pészaki *Bázel József*, Bihar vármegyei földbirtokos.⁶⁰ A hitelezői kör erősen heterogén jellegét mutatják a további vármegyék adatai is, jóllehet Borsod-Szabolcs-Szatmár esetén erősebben jelennek meg hitelezőként a különböző egyházi alapítványok.⁶¹

⁵⁰ OSZK PANDea. Say József gyászjelentése, 1858. márc. 23. (utolsó megtekintés: 2024.04.07.)

⁵¹ Kálóz, halotti anyakönyvi kivonat, Kustor István, 1858. jún. 4. (utolsó megtekintés: 2024.04.07.)

⁵² Alsógalla, házassági anyakönyvi kivonat, Mathias Jurkovitsch, 1828. máj. 22. (utolsó megtekintés: 2024.04.07.)

⁵³ Katus László: *A modern Magyarország születése*, Pécs, Kronosz, 2012, 160.

⁵⁴ Nagy Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VIII. kötet, Pest, Ráth Mór, 1861, 166.

⁵⁵ HU-MNL-OL-X (4) 2593. I. köt. 323.

⁵⁶ HU-MNL-OL-X (4) 2505. I. köt. 104.

⁵⁷ Nagy Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, Pótlék kötet, Pest, Ráth Mór, 1868, 151.

⁵⁸ OSZK PANDea. Pészaki Bajzáth Józsefné szül. Tallián Zsófia gyászjelentése (1874. dec. 31.) (utolsó megtekintés: 2024.04.07.)

⁵⁹ Szógi László: Somogy vármegye peregrinusai, 1265–1918, in: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére*, Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 14., Budapest, 2015, 25. Ez a kapcsolatot is fontos, hogy mind a lengyeltóti, mind az ercsi uradalom mintagazdaság volt.

⁶⁰ Fényes Elek: *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben 4.*, Pest, Ráth Mór, 1839, 129; HU-MNL-FVml-IV.3.a. 1841/3453.

⁶¹ Különösen igaz a katolikus egyház különböző pénztárainak hitelezése id. Eötvös Ignác esetén. Grünwald Béla fejti ki a hitelforrások átalakulását a reformkorban, s az egyház hitelező szerepét a korai időszakra teszi, de azzal már nem értünk egyet, hogy ez a típusú hitelforrás kimerült a reformkor utolsó évtizedére. Szatmár vármegyében betáblázott tételek mindegyike a nagyváradi katolikus egyházhoz kapcsolódik az 1830-as évekből. HU-MNL-SzSzBVml-IV.501.g. 1841/43–44; 86–87.

Az azonosíthatatlan személyek neve előtt gyakran bukkan fel az „özvegy”, ritkábban az „árva” jelző. E személyek esetén feltehetőleg arról lehet szó, hogy az uradalom kasszája kvázi takarékpénztár jelleget töltött be, és ezek a személyek bizalommal, hitellel helyezték el kis magtakarításukat kamat reményében az uradalmi pénztárban.⁶² Nehezen képzelhető el, hogy például özvegy Ritter Magdolna 400 pengőforintja nélkülözhetetlen lett volna a család számára,⁶³ különösen annak fényében, hogy magasabb körökből is jutottak pénzhez. Éppen az uradalom takarékpénztári jellege mond ellen a pazarlás vádjának és az „esztelen” pénzfelvételnek.

Érdemes utalni azokra a forrásokra is, amelyek nem léteznek. Ha azt feltételezzük, hogy Eötvös Ignác hosszú éveken, évtizedeken keresztül úgy jutott hitelhez, hogy annak kamatait nem fizette, akkor a vármegyei iratanyagban fel kellett volna bukkannia néhány peres ügynek. Ennek nincs nyoma. Az, hogy a báró végül csődeljárást kezdeményezett, csupán egy pillanatnyi szorult helyzetre, fizetéseképtelenségre utal, és nem arra, hogy földesúri tevékenysége, birtokigazgatása, meggondolatlan befektetései „ütöttek ki” 1841-ben.

Összegzés

A főnemesi családok a váltó- és csődtörvény elfogadása után szép számmal a vagyonbukottak sorai között találták magukat, amely tovább erősítette (vagy megalapozta?) azt a feltevést, hogy a pazarló életmód és az abból fakadó eladósodás áll a háttérben. Ifj. Eötvös Ignác esetén a sporadikusan rendelkezésre álló források ezt nem támasztják alá.

Bibliográfia

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára

HU-MNL-FVml-IV.3.a. – Közgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla congregationum)

HU-MNL-FVml-IV.3.c. – Közgyűlési iratok (1790-1848)

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára

HU-MNL-BAZVml-IV.501.a. – Közgyűlési, részgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek (1569-1847)

HU-MNL-BAZVml-IV.501.e. – Közgyűlési és törvényszéki iratok (1790-1847)

HU-MNL-BAZVml-IV.501.k. – Be- és kitáblázási jegyzőkönyvek (1756-1858)

HU-MNL-BAZVml-IV.2001.l. – A közgyűlés be- és kitáblázási iratai (1770-1849)

⁶² Az uradalmi pénztár takarékpénztári funkciójáról legújabban ld. Kurucz: Főnemesi hitelforgalom, 689–708.

⁶³ HU-MNL-FVml-IV.3.c. 1841/2879.

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára
HU-MNL-SzSzBVM-L-IV.1.a. – Közgyűlési jegyzőkönyvek (1550-1848)
HU-MNL-SzSzBVM-L-IV.1.h. – Betáblázási jegyzőkönyvek (1824-1848)
HU-MNL-SzSzBVM-L-IV.501.g. – Betáblázási jegyzőkönyvek (1833-1842)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
HU-MNL-OL-X (4) – Anyakönyvi gyűjtemény

Korabeli folyóiratok, közlönyök, naplók

Budapesti Közlöny, 1. évf., 1867/221.
Budapesti Tudósító 1848, Buda, 1848.
Handels-und Gewerbs-Kalender 1848, Pest, 1848.
Jelenkor, 10. évf., 1841/57.
Magyar Kereskedelmi Almanach 1845 évre, Pest, 1845.
Pesti Hirlap, 1842/123.
Pesti Napló, 50. évf., 1899/76.
Pulszky Ferenc: *Életem és korom I.*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958.

Online források

Pannon Digitális Egyesített Archívum (OSZK PANDea) – gyászjelentések, dspace.
oszk.hu/handle/20.500.12346/111768
Kálóz – halotti anyakönyvi kivonatok, familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-X3SB-F6?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6N39-3RZF&action=view
Alsógalla – házassági anyakönyvi kivonatok, familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-XF9V-D4?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6N34-2BZ3&action=view

Szakirodalom

BÁCSKAI Vera: A vállalkozók előfutárai, Magvető, Budapest, 1989.
FÉNYES Elek: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben 4., Pest, 1839.
GÁNGÓ Gábor: A báró Eötvös-család Borsod megyei csődpere (1841–1847), *Századok*, 146. évf., 2012/3, 1401–1419.
GRÜN WALD Béla: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei a rendi Magyarországon 1790–1848*, Pécs, 1927.
KATUS László: *A modern Magyarország születése*, Pécs, Kronosz, 2012.
KEMPELEN Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok*, Budapest, 1937.
KÖVÉR György: Hitelkonverziók, *Aetas*, 25. évf., 2010/2, 45–75.
KURUCZ György: Főnemesi hitelforgalom és betáblázási tőkeértékek Tolna, Bácskai, Zala és Vas vármegyében a 18-19. század fordulóján, *Történelmi Szemle*, LXIV. évf., 2022/4, 689–708.

- MÉREI Gyula: Magyarország gazdasága, in: Mérei Gyula-Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848. I.*, Budapest, Akadémia, 1983.
- MÉREI Gyula: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848*, Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948.
- MISZJUK Mihajlo – KUTASSY Ilona: *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1918/1919-ig és 1938–1944/1945-ig*, Budapest, 2014.
- NAGY Iván: *Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VIII. kötet, Pest, 1861.
- NAGY Iván: *Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, Pótlék kötet, Pest, 1868.
- PÉTERVÁRI Máté: Az első magyar csődtörvény országgyűlési vitája és a szabályozást meghatározó alapelvek, *Glosse Iuridica*, 8. évf., 2021/4, 245–269.
- SOMORJAI Szabolcs: *Hiteltörténet a be- és kitáblázási jegyzőkönyvek alapján a 18. század második és a 19. század első felében. A megyei bitelezés Csongrád, Fejér és Pest-Pilis-Solt vármegye példáján keresztül*, Budapest, 2014.
- SZÖGI László: Somogy vármegye peregrinusai, 1265–1918, in: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére*, Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 14., Budapest, 2015, 21–31.
- TÓTH Tibor: *Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéshez Somogyban 1756–1812*, Budapest, 1979.

Rezümé

A tanulmány ifj. Eötvös Ignác (1786–1851) tárnokmester 1841-ben megindult csődeljárását és anyagi helyzetét vizsgálja, elsősorban annak tisztázására, hogy a korszakban gyakran emlegetett „eladósodott, pazarló arisztokrata” jellemzés mennyiben igazolható. A kutatás vármegyei be- és kitáblázási jegyzőkönyvek, csődperek iratai és egyéb levéltári források alapján rekonstruálja a tartozások szerkezetét és a bitelezői kört. Az eredmények szerint az adósságok jelentős része birtokvásárlással, hiteliügyletekkel és a reformkori pénzpiac változásaival függ össze, nem pedig a fényűző életmóddal. A csőd inkább a hitelviszonyok átalakulásának és a nagybirtok-gazdálkodás túlegegységének következménye volt, mintsem személyes pazarlása.

Kulcsszavak: csődper, arisztokrácia, eladósodás, hitelviszonyok

Abstract

A Wasteful and Indebted Aristocrat? Notes on the Financial Situation and Bankruptcy Proceedings of Ignác Eötvös Jr.

This study examines the bankruptcy and financial situation of Ignác Eötvös Jr. (1786–1851), Royal Treasurer of Hungary, in order to reassess the common stereotype of the “wasteful and indebted aristocrat” in the early nineteenth century. The research is based on county debt registers, bankruptcy records, and archival sources. The findings show that Eötvös accumulated considerable debts, but these were mainly connected to estate purchases, credit transactions, and the changing financial environment of the Reform Era rather than personal extravagance. His bankruptcy should therefore be interpreted in the context of transforming credit relations and the capital demands of large estates, not simply as the result of a lavish lifestyle.

Keywords: bankruptcy, aristocracy, indebtedness, credit system